

SZÖRNYŰ GESZTUS

1.

Valamivel több mint száz év alatt Magyarország három miniszterelnöke (kormányfője) megbízási idejének a halál vetett véget. Más szóval: amikor Magyarország önálló akart vagy szeretett volna lenni, a kormányelnökök ezért életükkel fizettek.

E különös és tragikus sor élén Batthyány Lajos gróf áll. Batthyány gróf (1806–1849), a forradalmi 1848. év jelentős alakja, az első miniszterelnök Magyarország önállóságáért szállt síkra, és szorosán együttműködött Kossuthal mindaddig, amíg az nem szakított a bécsi udvarral. Megbízását még miniszterelnökké válásának évében vissza is adta. Mégis letartóztatták, és később kötél általi halálra ítélték. Felesége egy tortába rejtett tört csempészett be neki. Öngyilkossági kísérlete során mellén és nyakán sebesítette meg magát. Az ítéletet a nyakán ejtett sebek begyógyulása után sem lehetett végrehajtani rajta, ezért golyó által végeztek vele. A feljegyzések arról szólnak, hogy maga adta ki a parancsot a kivégzőosztagnak.

A sorban a harmadik Nagy Imre (1896–1958) miniszterelnök, az 1956-os októberi forradalom vezető egyénisége volt. A forradalom bukása után Jugoszlávia budapesti nagykövetségén keresett menedéket, onnan elhurcolták, majd pedig kivégezték.

Jelen pillanatban Teleki Pál gróf (1879–1941), politikus, tudós és akadémikus személyisége és sorsa foglalkoztat bennünket, aki miniszter is volt, sőt két ízben miniszterelnök is, másodszor 1939-től 1941-ig.

2.

Batthyány grófot mégiscsak halálra ítélték, akkor emelt kezét magára; Teleki gróf olyan miniszterelnök volt, aki azért követett el öngyilkosságot, mert látta, merre sodródik országa és népe. Egy felelősségteljes és becsületes ember szörnyű gesztusa.

Bámulatatos tetténél csak az sokkal szörnyűbb, hogy ezzel nem sikerült segítenie népén, a legeslegsörnyűbb pedig az, hogy tettét később elferdítették, majd hagyták feledésbe merülni, s csak ötven év után, napjainkban helyezték igaz megvilágításba.

A politikust politikailag kell osztályozni is; de az a legfontosabb, hogy mindig el kell jutni a lényegig: az emberig. Megérthetjük-e ma Teleki Pált, az embert?

3.

Márai Sándor feljegyzéseiben mintha ott lapulna a jelzés, amely segíthet ennek az embernek a megértésében és arculatának megmagyarázásában. (Csak úgy melleleg: Márai is öngyilkos lett, de már a 89. évében.)

Terjedelmes Naplójából, ebből az emberekről és eseményekről szóló átfogó nagy műből, a Naplóból, mely szemünk láttára, fokozatosan alakul át a huszadik század nagy regényévé, érdemes egészében közölni Márai rövid feljegyzését:

„Teleki Pál. A bátyán megy, néhány nappal öngyilkossága előtt. Egy hivatalnok kíséri.

Lengyel bundát visel, vadászkalapot. Pápaszeme mögül úgy néz, mint egy gyerek: kérdő és bizalmatlan pillantással. S csakugyan, ebben a törékeny testben van valami egy öreg fiú, egy teljesen felnőni nem akaró kamasz magatartásából. Csak szelleme nőtt fel: a mód, ahogyan a világ elé lépett. Mindvégig fiús maradt, miniszterelnök korában is; félszeg, mesterségesen nádpalcás és tanítós. Titokban félt a világtól. Nem véletlen, hogy szívesen öltözött cserkésznek, szeretett gyermekek között lenni. Szívében otthon volt közöttük, sokkal inkább otthon, mint a felnőttek világában.

Néhány nap múltán agyonlőtte magát, s akkor egyszerre félelmetesen megdőlt. A halott arcából eltűnt minden zavar, elfogódottság. Mint aki megértett és kimondott valamit” (Márai Sándor: Napló 1943–1944. Akadémiai Kiadó–Helikon Kiadó, Bp., 1990, 12. oldal).

Mintha Márai arra mutatott volna rá, hogy a felnőttek ilyen világában csak a gyermekek tudnak ember módra viselkedni. S talán éppen ezért nem is kell csodálkoznunk, hogy Márai Naplója, a huszadik századi magyar kultúra egyik legnagyobb értéke, még mindig nem jelent meg teljes egészében.

4.

Szólnunk kell még egy bizonyítékról. Teleki két nappal halála előtt ezt mondta: „Rossz úton járunk. Már másodszor léptünk téves útra. A németek el fogják veszíteni a háborút, s azután a teljes összeomlás következik. Azután az oroszok szállnak meg bennünket, de ez sem fog örökké tartani, a bolsevizmus is össze fog omlani, mert embertelen, és ellenkezik az emberi természettel” (Magyar Szemle, Bp., 2001, X. évfolyam, 5–6. szám, 80. oldal). Az olyan ember, aki így beszél, teljesen tudatában van a körülötte folyó dolgoknak, a nagyhatalmak közötti viszonyoknak, annak, hogy a kis népek nem ingázhatnak közöttük sértetlenül. Hadd emlékeztessünk Pál régenshercegre, mit kísérelt meg azokban a sorsdöntő időkben az egyezés felé vezető úton az angolok kitartó unszolására, hogy Jugoszlávia avatkozzon be Görögországban a Mussolini elleni harcba (hogy támadja hátra Mussolinit). Teleki is az angolokhoz húz, mint Pál régensherceg, de az angolok csak a saját dolgukkal törődnek, és mindent feláldoznak, különösen másokat. Jussion csak eszünkbe, hogy alig néhány hónappal később ehhez hasonló helyzetben mit döntött Vlaszov tábor-

nok (a Keletről és a Nyugatról katonai egysége előtt megtartott beszéde tiszta tudatra utal) vagy pedig Nedia tábornok.

Ebből a perspektívából Teleki Pál öngyilkossága tűnik az igazi megoldásnak. Vagy csak az úgynevezett magyar szindrómáról van szó?

A tizenkilencedik században elegendő volt, ha megbolondult, ez már jelentett valamit; a huszadikban, úgy látszik, a tisztességes embernek már csak az öngyilkosság maradt. Vajon mi marad akkor a huszonegyedik századra?

5.

A Teleki Pálról szóló, a kilencvenes években megjelent munkák közül a tudós Cholnoky Jenő életrajzát kell kiemelni. Kiderült, hogy a tudós Cholnoky szépíróként semmiben sem marad el fivérei, a prózaíró Viktor és László mögött (mindketten öngyilkosok lettek). Cholnoky egész fejezetet szentelt Teleki Pálnak, akinek bizonyos értelemben tudományos mentora is volt. Így első kézből értesülünk nemcsak arról, hogy milyen tudós, hanem arról is, hogy milyen nagyvonalú ember volt.

Csak két dolgot említenék meg. Első kormányfői megbízatása idején (1920–1921) az egyetemen fenntartották tanári állását. Vissza is tért szakmájához, folytatta előadói és tudományos munkásságát egészen addig, mígnem másodszer is elnökké választották (1939). Teleki grófnak 800 000 koronájába került, hogy első elnöki megbízatási ideje alatt nem vette igénybe a rendelkezésére álló alapot, s emiatt még gépkocsiját is kénytelen volt eladni. Ez a gesztus nemcsak ma érthetetlen, már abban az időben is anakronisztikusnak számított. Gróf? Igen, de ember is azokban a szörnyű időkben, amikor népe szegény volt, és háborús sebektől, sérülésektől szenvedett.

6.

Teleki Pál búcsúlevele magában véve is megrázó emberi dokumentum. Példaként kellene közzétenni, hogy vannak emberek, akik tisztán tudnak látni, és képesek levonni a konzekvenciát. Ez a dokumentum emberi is, politikai is.

Telekinek az a kísérlete, hogy úgy álljon ellen Hitlernek és a fasizmusnak, hogy közben – látszólag sem bántva meg a Magyarország határainál levő nagyhatalmat – a másik oldalra támaszkodjon, lehetetlennek bizonyult. De ő megkísérelte országát borotvaélen vezetni: esélye vajmi kevés volt, már maga a kísérlet is figyelemre méltó.

Az emberiség nagy katasztrófájának előestéjén egy kis ország politikusa mindent megkísérelt, de hiába. Levonta a konzekvenciát.

Mindezek mellett ne feledkezzünk meg emberi hozzáállásának ellentmondásosságáról: Teleki például nagy antiszemita volt. Revansista, de reális politikus, aki tudja, hogy vannak szomszédos országok is, Európa is, emberiség is, aki meg tudja különböztetni a vágyakat és a valót, aki ismeri a kompromisszumot is.

7.

Teleki Pál tettét Magyarországon kiszorították a köztudatból: lapszélre került, elfelejtődött. Tudjuk, miért. Hát Jugoszláviában? Itt is, de nem tudjuk, hogy miért. Magyar civilizáció című könyvemben (1996) kevés idézetet közöltem, de Teleki Pál búcsúlevelét teljes egészében. A szomszéd gesztusa volt ez,

amit nem szabad elfelejteni. Levelét az emberi méltóság példaként többször is meg kellene jelentetni és kommentálni még kilátástalan helyzetekben is.

8.

A huszadik században Teleki Pál gesztusa már anakronisztikusnak, feleslegesnek, sőt szükségtelennek tűnik. Ha a dolgokat pragmatikusan szemléljük, úgy, ahogyan azt manapság teszik, akkor ez olyan gesztus, amelynek az előző századokban volt értelme. Korszerűtlen öngyilkosság? Nem, hanem az emberi méltóságra figyelmeztető tett, sőt olyan gesztus, amely a nemzetnek, a szomszédoknak, általában az embereknek jelentős erkölcsi példaként szolgálhat. „Ha az életemet nem adhatom valamiért, ami nagyobb az életnél, akkor ez az élet sem ér sokat” – mondja Teleki nemzettársa és minden bizonyval politikai ellenfele.

Nem nehéz Telekit, a politikust, magyarázni; úgy tűnik, hogy Magyarországon ezt meg is tették, pótolták az elmulasztottakat. Meg kell tenni ugyanezt végre-valahára nálunk is, abban az országban, amellyel Teleki a nehéz idők előestéjén örökbarátsági szerződést kötött. Ez a szerződés ugyan az 1941-es márciusi puccs után tárgytalanná vált, de Teleki búcsúlevelében is hivatkozik rá! Az úriembert, éppen úgy, mint adott szava, kézjegye is kötelezi.

Nehezebb és hálásabb dolog Teleki Pálnak, az embernek az ellentmondássonosságát magyarázni. De ez nem a politikusok dolga, hanem az íróké.

9.

Nem furcsa? A miniszterelnöki székéből azok az elnökök távoztak, ki hálálraítéltként, ki öngyilkosként, akik Magyarország önállóságáért és függetlenségéért szálltak síkra.

KIEGÉSZÍTÉS

1.

Időközben Esterházy regényét, a Harmonia caelestist fordítottam, be is fejeztem. Habár regényről van szó, Esterházy Péter nem olyan író, aki fantáziájából fikciót teremt, hanem olyan alkotó, aki dokumentumokra támaszkodik, még ha ezt nem is emeli ki külön. A regény második részében, ahol idézőjellel elválasztva jelennek meg „apám” jegyzetei, Teleki Pált is említi. Idézem ezt a részt:

„Hallom, részt akarunk venni egy jugoszláviai cinmarschban, ahol megdőlt a németbarát kormány. Próbálom Telekit elérni, nem sikerült, s kerülök abba a fájdalmas helyzetbe, hogy hozzá egy crudélis levelet intézzek, benne a tervezett támadást, támadásunkat párját ritkító becstelenségnek nevezve stb.

Kértem, fogadjon azonnal.

Ez megtörtént. Kétségbe volt esve, a hadsereg kényszeríti, ami háborút jelent a Nyugattal stb., nem lát más kiutat, csak az öngyilkosságot.

– Attól majd észhez tér az ország! Erre majd fölkapja a fejét!

Sokáig nem válaszoltam neki, amit, akkor úgy tűnt, megértett. Azután megígértettem vele, hogy erről letesz, az öngyilkosság kizárólag szép gyászbeszédet hozand. Megígérte; mindenesetre ha Horthy nem akadályozza meg a részvételt, ő azonnal lemond. Őelőtte Horthy ellene volt a bevonulásnak, de

parancsot, ilyen értelműt, nem adott ki. Megint egyszer vállt vállnak vetve me-
neteltünk a vesztünkbe.

A háborús bűnös-perekben 1945–1946, azt hiszem, a Bárdossyében, szó esett
Teleki Horthyhoz írt állítólagos búcsúleveléről. Életem végéig remélni fogom,
hogy apokrif levél volt, mert benne némely kifejezés (párját ritkító becselene-
ség stb.) szó szerint megegyezett az én neki írott szigorú levelem egyes fordú-
lataival” (Esterházy Péter: *Harmonia caelestis*. Magvető, Bp., 2000, 552. oldal).

Esterházy Péter idézetének autentikussága nem kétséges. Habár valaha
volt oka a kételynek, ma már nem vitás, hogy Teleki Pál levele hiteles volt.

Esterházy Péter e regényéből azt is megtudjuk, hogy Csáky Istvánt, azt a
külügyminisztert, aki aláírta a Jugoszláviával való örökbarátsági és békeszer-
ződést, a Gestapo megmérgezte, amikor étkezőkocsival tért vissza Németor-
szágból (a pincér zúzott üveget kevert a halhoz adott aszpicba).

2.

A Teleki Pál miniszterelnök tragikus emberi gesztusának hatvanadik év-
fordulója kapcsán tervezett összejövetelre nem április 3-án került sor, amikor
kellett volna, s nem júniusban, amikor, ki tudja, miért, lemondták. Ennek az
oka ismét csak manipuláció: nem az emberi gesztus a fontos, hanem az, ho-
gyan használható ki egy egyéni tragédia politikai célokra. Ha a politikusok,
kötelezettségeik miatt, nem lehetnek jelen, akkor egy ilyen összejövetel nem
kapja meg azt a jelentőséget, amit egyébként kapna. Ha a tragikus emberi
gesztust ötven évig a háttérbe szorították, most ismét, csak más módon
visszaélnék vele. A visszaélés nem nagy, de értelmetlen. Ismét csak politikai
mellékzöngéje van, s nem emberi dimenziója. A politikai dimenziók, tapaszt-
taljuk, gyorsan eltűnnek, az emberiek maradandóbbak és jelentőséget kapnak.
Csak annak van jelentősége, amit, ha kell, életünkkel is igazolhatunk. A többi
csak üres szóbeszéd, olyasmi, amit környezetünkben állandóan hallunk.

Hatvan év múltán valami tisztázódik. Ma tudjuk az okokat, következmé-
nyeket. De okosabbak, eszesebbek lettünk-e? Az ész a mai napra és a jövőre
szól.